

Expertisegebied

verpleegkundige

verstandelijk gehandicaptenzorg

Oktober 2016

v&vn

Colofon

Opdrachtgever

V&VN Verstandelijk GehandicaptenZorg:

- Marja Oud coördinator
- Joyce Heijnsdijk coördinator
- Martina Post coördinator
- Marieke Albers coördinator

Uitvoering

- Nellie Kolk V&VN-project Expertisegebieden Verpleegkundigen & Verzorgenden 2020

Met dank aan:

- Koos de Haan
- Bas Kleijwegt

voor hun bijdrage in de leesronde

Vormgeving

Strak Advertising, Amsterdam

Druk

Muller Visual Communication Amsterdam

Foto's

Guus Pauka en privé-archief

Oktober 2016

© V&VN Het is toegestaan teksten uit deze uitgave over te nemen, mits de juiste bron is vermeld.

ISBN/EAN: 978-90-78995-45-6

Inhoud

1. Inleiding	4
2. Doelgroepen	6
3. De waarde van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg	10
4. De werkomgeving van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg	12
5. De uitwerking in CanMEDS-rollen	14
5.1 De zorgverlener	15
5.2 De communicator	17
5.3 De samenwerkingspartner	19
5.4 De reflectieve EBP-professional	20
5.5 De gezondheidsbevorderaar	22
5.6 De organisator	23
5.7 De professional en kwaliteitsbevorderaar	24
6. De toekomst	28
Literatuur en afkortingen	29

1

Inleiding

Vanaf 2010 heeft beroepsvereniging V&VN stappen gezet om nieuwe beroepsprofielen te ontwikkelen voor verpleegkundigen, verpleegkundig specialisten en verzorgenden. De adviezen over nieuwe beroepsprofielen, gepresenteerd in 2012 (Lambregts en Grotendorst, 2012) en in 2015 (Stuurgroep Toekomstbestendige beroepen in de verpleging en verzorging", 2015) zijn voor het eerst in de geschiedenis op initiatief van de beroepsgroep zelf ontwikkeld. Het Expertisegebied verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg is een bijlage bij het Beroepsprofiel verpleegkundige (2012). Het Expertisegebied beschrijft de specifieke kennis en vaardigheden die de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg in de cliëntenzorg nodig heeft.

Het Expertisegebied verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kan eveneens beschouwd worden als de opvolger van het Beroepsdeelprofiel Verpleegkundige Verstandelijk Gehandicapten Zorg (AVVV, 2004). Het sluit aan bij de actuele ontwikkelingen die van invloed zijn op het verpleegkundig beroep. De basis van dit document is gelegd in vier rondetafelbijeenkomsten die in het voorjaar van 2015 hebben plaatsgevonden. Hier namen ongeveer 55 professionals en opleiders aan deel, die werkzaam zijn in de zorg voor cliënten met een verstandelijke beperking. Ook de coördinatoren van V&VN Verstandelijk Gehandicaptenzorg leverden een aanzienlijke bijdrage. Tenslotte hebben 2 zorgprofessionals in de verstandelijk gehandicaptenzorg het concept gelezen. Hun op en/of aanmerkingen vormen eveneens een belangrijke bijdrage aan dit document.

Dit document is bestemd voor de verpleegkundigen verstandelijk gehandicaptenzorg zelf, voor opleiders, voor cliënten en voor samenwerkingspartners van de verpleegkundigen verstandelijk gehandicaptenzorg op lokaal, regionaal en landelijk niveau. Om recht te doen aan het grote percentage vrouwelijke verpleegkundigen is in dit document gekozen voor de vrouwelijke vorm om de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg aan te duiden. Uiteraard worden hiermee ook de mannelijke verpleegkundigen bedoeld. De zorgvrager, de cliënt, wordt met de mannelijke vorm aangeduid. Uiteraard worden hiermee ook vrouwelijke cliënten bedoeld.

2

De cliënten met een verstandelijke beperking

Het aantal mensen met ernstige, matige en lichte verstandelijke beperkingen in Nederland wordt geschat op 60.000 mensen met een IQ lager dan 50 en 55.000 mensen een IQ tussen 50 - 70 (Schipper, 2014). De mate waarin mensen met verstandelijke beperkingen zorg en ondersteuning nodig hebben is afhankelijk van vele factoren. Mensen met lichte verstandelijke beperkingen kunnen – met ondersteuning op maat - zelfstandig wonen. Anderen hebben, bij voorbeeld vanwege een ernstige beperking of meervoudige problematiek, meer zorg en ondersteuning nodig. Mensen met een ernstige meervoudige beperking hebben intensieve zorg en ondersteuning nodig. Ook kan er sprake zijn van gedragsproblematiek waarvoor specifieke expertise noodzakelijk is in het streven naar een optimale kwaliteit van leven. Andere factoren die van invloed zijn op de aard en de grootte van de ondersteuningsvraag zijn de omgevingskenmerken, de naasten van de cliënt en de dagbesteding.

Voor alle cliënten met een verstandelijke beperking waarvoor zorg en ondersteuning geïndiceerd is, heeft verpleegkundige kennis een meerwaarde. Binnen de groep cliënten met een verstandelijke beperking onderscheiden we een aantal cliëntengroepen waarvoor specifieke verpleegkundige kennis en expertise noodzakelijk is. Deze cliëntengroepen zijn: cliënten met ernstige verstandelijke beperkingen, cliënten met ernstig meervoudige beperkingen, cliënten met lichte verstandelijke beperkingen, cliënten met niet-aangeboren hersenletsel, cliënten met visuele of auditieve beperkingen, cliënten met gedragsproblematiek, cliënten met psychiatrische problematiek en cliënten die kwetsbaar oud zijn. Bij al deze cliënten is specialistische kennis en kunde van groot belang om optimale zorg en ondersteuning te geven.

De medische en maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen decennia hebben geleid tot grote veranderingen in de ondersteuningsvragen en de wijze waarop de ondersteuning aan cliënten met een verstandelijke beperking in Nederland is georganiseerd. Cliënten met een verstandelijke beperking leven steeds langer en hebben steeds meer ouderdom gerelateerde problematiek. Hierdoor ontstaan meer en meer complexe zorgvragen. De verbetering en verbreding van diagnostische en therapeutische behandelmogelijkheden spelen hierbij een belangrijke rol, maar eveneens het streven naar volwaardig meedoen in de maatschappij: werken op een gewone werkplekken en zinvolle dagbesteding.

Ook worden steeds hogere eisen gesteld aan de kwaliteit van leven. Cliënten met een verstandelijke beperking hebben een groter risico op gezondheidsproblemen dan anderen (Van Schrojenstein Lantman-de Valk ed.al, 2008). Hierbij gaat het om veel meer dan alleen de reguliere welvaartsaandoeningen zoals obesitas, diabetes en verslavingen.

Er is sprake van motorische en zintuiglijke aandoeningen, omgevingsinvloeden bijvoorbeeld armoede, werkloosheid en verslavingen en het niet mee kunnen doen aan de complexe maatschappij, waarin het internet een centrale plaats inneemt. Tekenend is dat cliënten met Licht Verstandelijk Gehandicapten (LVG-)problematiek veelal in wijken wonen met een lage sociale status (Van Schroyen Lantman-de Valk ed.al, 2008).

De gezondheidszorg in Nederland bevindt zich midden in de transitie van verzorgingsstaat naar participatiemaatschappij. De verschillende nieuwe wetten, zoals de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO) en de Wet Langdurige Zorg (WLZ), maken dit concreet. De gevolgen van deze nieuwe wetgeving zijn onder andere meer aandacht voor preventie - zoals vroegtijdige signalering van gezondheidsrisico's -, meer aandacht voor zelfmanagement en versterking van de eerstelijnsgezondheidszorg. De rol van de tweedelijnsgezondheidszorg verschuift hierbij naar complexere zorgvragen. Al deze ontwikkelingen zijn van invloed op de zorg voor cliënten met een verstandelijke beperking.

Daarnaast is zichtbaar dat de opheffing van de grote zorginstellingen van de laatste 30 jaar geleidelijk tot stilstand is gekomen (TNO, 2011). Er wordt meer en meer gestreefd naar een zorgaanbod bestaande uit een combinatie van grote zorginstellingen en kleinschalige woonvormen geïntegreerd in reguliere sociale gemeenschappen. De rol van de familie en de natuurlijke omgeving wordt steeds groter. Dit heeft grote voordelen voor de kwaliteit van leven, maar kan negatieve gevolgen hebben voor de kwaliteit en beschikbaarheid van zorginhoudelijke en ondersteunende deskundigheid.

3

De waarde van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

In de ondersteuning voor cliënten met een verstandelijke beperking zijn veel verschillende disciplines werkzaam. De meerwaarde van de verpleegkundige hierin is de integratie van kennis en kunde op medisch, somatisch, psychologisch, gedragsmatig en sociaal gebied en met name de expertise op het gebied van signaleren van gezondheidsproblemen en ziekte. Zij stemt haar werkzaamheden en haar interventies voortdurend af met de cliënt en diens naasten en streeft hierbij naar een optimale kwaliteit van leven. Zij onderhoudt hierbij nauw contact met de cliënt en diens naasten en werkt zoveel mogelijk met hen samen.

Van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg wordt gevraagd dat zij diepgaande kennis heeft - of toegang tot kennisbronnen - van de verschillende soorten syndromen, gezondheidsproblemen en levensprocessen, zoals ouder worden. Ook moet zij kennis hebben van de gedragsmatige, psychologische aspecten ervan en de sociale impact die dit alles met zich meebrengt. Zij stimuleert en ondersteunt de zelfredzaamheid van cliënten en helpt daarnaast cliënten bij het aanleren van vaardigheden die zij zichzelf moeilijk eigen maken. Ook bij gedragsproblematiek biedt zij methodische begeleiding en ondersteuning aan cliënten en naasten. Daarnaast levert zij een bijdrage aan de woonomgeving en de levenssfeer van de cliënt.

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg heeft een kritische beroepshouding en is in staat om met professionele afstand de dagelijkse zorg en leefomgeving te observeren en erop te reflecteren. Zij heeft een ondersteunende, coachende en signalerende rol, zowel ten aanzien van de cliënten, de familie, de collega-zorgprofessionals als anderen uit de leefomgeving. Vanzelfsprekend is er sprake van een overlap tussen de kennis, kunde, taken en rollen van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg en de anderen, zoals zorgprofessionals met het diploma SPH of MMZ.

4

Werkomgeving

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kan werkzaam zijn binnen verschillende settings, bijvoorbeeld in de zorginstelling, in kleinschalige woonvormen, in de huisartsenpraktijk en in ondersteunende wijkteams.

Zij werkt bij uitstek multidisciplinair en heeft, indien noodzakelijk samenwerkingsrelaties met de arts voor verstandelijk gehandicapten, huisarts, verpleegkundig specialist, gedragskundigen, fysiotherapeuten, logopedisten, ergotherapeuten, diëtisten, agogisch medewerkers, maatschappelijk werkers, vrijwilligers en de familie. Zij is een gelijkwaardig lid van het multidisciplinair behandelteam.

5

Uitwerking CanMEDS-rollen

In de Inleiding is te lezen dat het Expertisegebied verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg beschouwd moet worden als een aanvulling op de adviezen. het beroepsprofiel van de verpleegkundige (Lambregts & Grotendorst, 2012) en (Stuurgroep Toekomstbestendige ontwikkeling van beroepen in de verpleging en verzorging, 2015). Het Expertisegebied wordt uitgewerkt aan de hand van de CanMEDS-systematiek (Canadian Medical Education Directives for Specialists). Deze systematiek bestaat uit zeven verschillende rollen. De kern van de beroepsuitoefening is de verpleegkundige als zorgverlener. Alle andere rollen zijn ondersteunend aan de rol van zorgverlener. Deze centrale rol geeft richting aan de andere CanMEDS-rollen.

Figuur 1. CanMEDS-systematiek

Bij elke CanMEDS-rol wordt een korte, algemene beschouwing op de rol van de verpleegkundige binnen het Expertisegebied beschreven. Vervolgens worden per rol in grote lijnen de generalistische kennis en vaardigheden uit het Beroepsprofiel verpleegkundige beschreven. Vervolgens worden per rol de aanvullende, specifieke kennis en vaardigheden beschreven die een helder beeld geven van wat de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg uniek maakt ten opzichte van verpleegkundigen in andere Expertisegebieden. De generalistische kennis en vaardigheden uit het Beroepsprofiel vormen samen met de beschrijving van de aanvullende kennis, vaardigheden en attitude van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg één geheel en maken samen het volledige gebied zichtbaar van de expertise die van verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg verwacht wordt.

5.1 De zorgverlener

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kenmerkt zich als een zorgverlener die somatische, psychologische, gedragsmatige, sociale en spirituele kennis integraal inzet ten behoeve van de kwaliteit van leven en de directe leefomgeving van de cliënt met een verstandelijke beperking. Zij verleent op al deze gebieden optimale en effectieve zorg. Ze is gericht op optimale participatie van de cliënt. Zij heeft een betekenisvolle, intensieve en vaak langdurige vertrouwensrelatie met de cliënt en zijn naasten. Kennis van gedrag in relatie tot fysiek en psychisch welbevinden is de kern. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg waarborgt de

24-uurs continuïteit in de verpleegkundige zorg. Door deze 24-uurs-rol observeert zij hoe de patiënt overdag, in de avond, nacht en weekenden functioneert. Hierdoor verzamelt zij informatie die van belang is voor eigen en andere disciplines. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg zorgt voor afstemming en coördinatie tussen de cliënt, de naasten, het team, de verschillende betrokken disciplines en andere personen/organisaties.

Kennis

- Heeft belangrijke basisprincipes uit de anatomie, -fysiologie, -pathologie en farmacologie paraat.
- Is op de hoogte van levensfasen van de mens, principes van zelfmanagement en copingstijlen
- Kent de theoretische modellen achter haar activiteiten en interventies.
- Kent de bronnen van het verpleegkundig handelen en de actuele richtlijnen en professionele standaarden.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Is bekend met de verschillende categorieën van cliënten binnen de verstandelijke gehandicaptenzorg en hun specifieke gezondheidsproblemen en -risico's zoals epilepsie, spasticiteit, ademhalingsproblematiek en ontlastingsproblematiek.
- Heeft kennis over gedragsmatige en psychische gevolgen van somatische gezondheidsproblemen.
- Heeft kennis over oorzaken en kenmerken van gedragsproblematiek en kent de preventieve en symptomatische interventies.
- Heeft kennis over fysieke oorzaken van gedragsproblematiek, kan deze benoemen en kan op basis van klinisch redeneren en samen met andere disciplines de oorzaken te achterhalen.
- Heeft kennis over specifieke gezondheidsproblemen gerelateerd aan de verschillende levensfasen bij cliënten met een verstandelijke beperking en over de bijbehorende interventies.
- Heeft kennis over mogelijke hulpmiddelen bij haar cliënten, zoals lig- en zitortheses
- Heeft kennis over de veelvoorkomende psychiatrische stoornissen bij cliënten met een verstandelijke beperking.
- Is bekend met de werking en bijwerkingen van specifieke medicatie die veelvuldig gebruikt wordt in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.
- Kent de specifieke reacties die cliënten met een verstandelijke beperking kunnen hebben op medicatie.
- Heeft kennis over crisisinterventies in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking.
- Heeft kennis van protocollen en richtlijnen t.a.v. haar cliënten en hun specifieke gezondheidsproblemen.

Vaardigheden en attitude

- Kan op diverse manieren informatie over het zorg- en ondersteuningsproces verzamelen en deze informatie analyseren en interpreteren.
- Is in staat om op basis van klinisch redeneren de verpleegkundige zorg vast te stellen, gericht op het handhaven of (opnieuw) verwerven van de eigen regie van de cliënten en diens naasten.
- Kan risico's inschatten, problemen vroegtijdig signaleren, interventies kiezen en uitvoeren, het verloop monitoren en de resultaten evalueren bij zorgproblemen in de vier gebieden van het menselijk functioneren: op fysiologisch, cognitief, emotioneel, sociaal en spiritueel gebied.

- Is in staat om te werken volgens richtlijnen en daar beargumenteerd vanaf te wijken als de situatie of de eigen professionele of morele afwegingen daartoe aanleiding geven.
- Kan de cliënt ondersteunen bij persoonlijke verzorging en deze waar nodig overnemen
- Kan zo nodig de naasten bij de ondersteuning betrekken en hen uitnodigen om te participeren in de ondersteuning.
- Kan alle voorkomende voorbehouden en risicovolle handelingen uitvoeren, met inachtneming van de eigen bevoegdheid en bekwaamheid.
- Kan een observatieplan maken, uitvoeren, analyseren en evalueren.

Aanvullende vaardigheden en attitude van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Kan in de ondersteuning van de cliënt de optimale balans hanteren tussen het ondersteunen van zelfzorg en het overnemen van zorg, hierbij rekening houden met factoren als vermoeidheid, balans tussen inspanning en ontspanning en leerbaarheid.
- Heeft een basisattitude die gericht is op eigen regie ten aanzien van gezondheidsproblemen.
- Is in staat om voorbehouden en risicovolle handelingen uit te voeren bij cliënten met een verstandelijke beperking, is bekend met specifieke benaderingen of stres reducerende principes hierbij en kan deze toepassen.
- Kan tijdens contacten met de cliënt reflecteren op eigen handelen en dat van anderen.
- Is zich bewust van eigen lichaamstaal en kan deze optimaal inzetten tijdens de zorg.
- Is in staat om de prikkels in de omgeving van de cliënten te signaleren, op waarde te schatten en waar mogelijk te doseren.
- Kan overbelasting van cliënten en naasten signaleren en waar dat wenselijk is activiteiten overnemen.

5.2 De communicator

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg is in haar communicatie gericht op het begeleiden, ondersteunen en informeren van de cliënten en zijn naasten ten aanzien van de levensprocessen en de mogelijkheden en beperkingen die zich daarin voordoen. Hierbij maakt zij gebruik van verbale en non-verbale communicatie. Het opbouwen van een vertrouwensband met de cliënt is een essentieel onderdeel van de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kan de gevolgen van de beperking voor de communicatie van de cliënt optimaal hanteren. Geduld en ook kennis over communicatiehulpmiddelen zijn hierbij van belang. Zij sluit optimaal aan bij de communicatiemogelijkheden, de signalen, de belevingswereld, de cultuur en de spirituele en de religieuze achtergrond van de zorgvrager.

Door zorgvuldige observatie van de cliënt, door nauwe samenwerking en goede overdracht ten aanzien van haar collega's en andere disciplines streeft zij naar continuïteit, voorspelbaarheid en eenduidigheid in de communicatie met de cliënt en de naasten. Door haar gedrag en haar interventies op gezondheidsgebied in de leefomgeving levert zij een grote bijdrage aan de levenssfeer van de verstandelijk beperkte cliënt.

Zij heeft kennis over de specifieke problematiek van ouders en familieleden van mensen met een verstandelijke beperking, zoals schuldgevoelens en gevoelens van tekortschieten. Zij kan familieleden hierbij ondersteunen en zo nodig verwijzen naar andere hulpverleners. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg draagt bij aan de informatievoorziening van de cliënten, de naasten, de betrokken disciplines en de zorginstelling.

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg herkent en hanteert haar eigen gevoelens en gedrag in de ondersteuningsrelatie, in het bijzonder met betrekking tot nabijheid, toegankelijkheid en empathie. Zij kan inhouds- en betrekkningsniveau in communicatie onderscheiden. Zij handelt met respect voor de eigenheid en privacy van de cliënten en zijn naasten.

Kennis

- Heeft kennis van communicatieniveaus (inhoud, procedure, proces).
- Kent de belangrijkste gesprekstechnieken.
- Kent verschillende manieren van gedragsbeïnvloeding en versterking van de communicatie en positie van de cliënt.
- Is op de hoogte van de nieuwste toepassingen van ICT binnen haar vakgebied.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Heeft kennis over non-verbale communicatie en de diverse hulpmiddelen daarbij.
- Heeft kennis over de verschillende benaderingswijzen en communicatiemethodieken die van toepassing zijn op haar cliëntenpopulatie.
- Kent de coping problematiek van familie van verstandelijk beperkte cliënten.
- Kent de principes van Shared Decision Making en kan deze toepassen binnen haar doelgroep. Zij weet welke belemmeringen er kunnen zijn om cliënt en familie optimaal te betrekken en mee te laten beslissen, weet deze te benoemen en tot een minimum te reduceren.
- Heeft kennis van mogelijke motorische en neurologische stoornissen die van invloed zijn op de communicatie.
- Is op de hoogte van de actuele ontwikkelingen t.a.v. communicatiehulpmiddelen en spraakhulpmiddelen die ingezet kunnen worden.
- Heeft kennis over en inzicht in groepsprocessen en relationele processen tussen cliënten en is in staat om deze optimaal te begeleiden.

Vaardigheden en attitude

- Kan communiceren op inhouds-, procedure- en procesniveau en soepel schakelen tussen deze niveaus.
- Kan gesprekstechnieken zoals motiverende gespreksvoering toepassen, passend bij de cliënten en het niveau van communicatie: luisteren, vragen stellen, samenvatten en parafraseren, spiegelen en gevoelsreflecties geven.
- Kan uitstekend formuleren, mondeling en schriftelijk, en vaktaal in voor de cliënt en familie begrijpelijke taal omzetten.
- Kan adviezen geven, de cliënt instrueren en motiveren en informatie doseren afgestemd op de cliënt.
- Kan op gelijkwaardig niveau met andere zorgprofessionals communiceren.

Aanvullende vaardigheden en attitude van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Is in staat om verbaal en non verbaal contact te maken met zorgvragers en daarbij aan te sluiten bij diens sociaal emotionele ontwikkeling.
- Kan in de communicatie aansluiten bij en afstemmen op het cognitieve en emotionele niveau van de cliënt, ook als deze niet met elkaar overeenkomen.

- Is in staat om vanuit acceptatie en openheid met de cliënt te communiceren over zijn handicap.
- Is in de communicatie in staat tot een voortdurende, flexibele afstemming op de cliënt en zijn netwerk.
- Is in staat om groepsprocessen tussen cliënten onderling te herkennen, te benoemen en optimaal te hanteren voor de kwaliteit van leven en leefomgeving van de cliënt.
- Is in staat specifiek coping gedrag van familieleden te hanteren: kan steun geven, verbinding maken, uitleg geven, begrip tonen, informatie geven en voorbeeldgedrag laten zien.
- Kan een klankbord zijn voor familieleden.
- Kan indien nodig de stem van de cliënt laten horen in overleg, naar familie en naar andere cliënten toe, doet dit vanuit de signalen en observaties van de cliënt.
- Kan samen met de gedragsdeskundige, de logopedist en andere samenwerkingspartners een communicatiestrategie/plan maken voor de cliënt.
- Kan de gevolgen van de stoornissen en handicaps ten aanzien van seksualiteit signaleren en bespreken met de zorgvrager en naasten.

5.3 De samenwerkingspartner

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg is de 'spin het web' in het multidisciplinaire behandelteam ten behoeve van de cliënt en zijn naasten. De doelen van het ondersteuningsproces worden in samenspraak met de cliënt en familie/mentor en andere disciplines bepaald. De belangrijkste samenwerkingspartners van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg zijn naasten van de cliënt. Zij vormen het netwerk rondom de cliënt. De verpleegkundige zorgt dat de stem van de cliënt en de familie wordt gehoord wordt in het multidisciplinaire team. De cliënt en zijn naasten/ mentor nemen binnen de ondersteuning een centrale plaats in de besluitvorming, de afstemming en waar mogelijk in de coördinatie van de zorg. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg heeft hierbij een rol in de toepassing van Shared Decision Making.

Kennis

- Heeft een visie op samenwerken, kent actuele standaarden en handreikingen daarin.
- Heeft kennis van samenwerkingsprocessen, zoals groeps- en teamvorming, teamrollen, groepsdynamica en geven en ontvangen van feedback.
- Heeft kennis van de samenwerkingspartners (hun rollen, deskundigheid en bevoegdheden).
- Is op de hoogte van ketenprocessen en de organisatie van de zorg in de eigen regio.
- Is bekend met (potentiële) samenwerkingspartners buiten de zorg.
- Heeft kennis van doeltreffende en doelmatige verslaglegging en overdracht, inclusief het gebruik van ICT en wet- en regelgeving in deze.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Kent de sociale omgeving van de cliënt de draagkracht van de naasten om het ondersteuningsproces op efficiënte en effectieve wijze te laten verlopen.
- Kent de hele keten en alle samenwerkingspartners en mogelijkheden binnen de zorg voor cliënten.
- Heeft inzicht in de keten en samenwerkingspartners binnen en buiten de organisatie waarin zij werkzaam is of is ervan op de hoogte bij wie zij hiervoor informatie kan inwinnen.

Vaardigheden en attitude

- Is in staat om op detailniveau communicatieve aspecten over te dragen aan collega's en anderen.
- Kan een netwerkanalyse maken en is in staat om het netwerk om de cliënt heen te mobiliseren en optimaal te benutten.
- Kan samenwerken met cliënten en hun naasten, hen steunen en hen waar nodig verwijzen.
- Kan de rol van advocaat van de cliënt en de naasten op zich nemen.
- Kan in het multidisciplinair overleg de rol van voorzitter op zich nemen en blijk geven van overzicht over het hele ondersteuningsproces.
- Kan eenduidig rapporteren volgens vaste structuur.
- Kan haar visie op samenwerken formuleren en naar voren brengen.
- Kan in teams en samenwerkingsprocessen haar bijdrage leveren en zichzelf positioneren en schuwt confrontaties en verschil van mening daarbij niet.
- Kan efficiënt en effectief verslagleggen, overleggen en overdragen vanuit een gelijkwaardige, collegiale en open houding. Zowel in relatie tot de cliënten diens naasten, binnen het eigen verpleegkundige team, in het multidisciplinaire team als met andere samenwerkingspartners.

Aanvullende vaardigheden en attitude van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Is in staat om op gelijkwaardige wijze met andere disciplines samen te werken en eigen observaties en kennis hierbij naar voren te brengen.
- Kan de rol van expert vervullen t.a.v. haar eigen vakgebied. Kan instructie en informatie geven aan collega verpleegkundigen en aan andere disciplines.
- Kan een bijdrage leveren aan de kennisuitwisseling tussen de verschillende professionals in de zorg en kan hierbij de specifieke verpleegkundige kennis op het gebied van gezondheidsvraagstukken en het perspectief van de cliënt naar voren brengen.
- Neemt de eigen regie van de cliënt als vertrekpunt bij de verpleegkundige interventies.
- Is in staat om samen met de cliënt en de ketenpartners haalbare doelstellingen te formuleren in aansluiting op de ondersteuningsvragen van de cliënt.

5.4. De reflectieve professional

De groeiende kennis en therapeutische mogelijkheden en de versterkte rol van de cliënt in het vormgeven van het eigen leven leiden er onder andere toe dat er in de ondersteuning voor cliënten met een verstandelijke beperking steeds vaker ethische en reflectieve vraagstukken aan de orde zijn. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg heeft in deze processen een onafhankelijke en beschouwende rol en zorgt er in de communicatie en besluitvorming voor dat de stem van de cliënten en zijn naasten/mentor, ondanks de beperkingen in de communicatie die soms aan de orde zijn, gehoord wordt en dat de belangen en visie van de cliënten en naasten optimaal worden meegewogen. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kan de visie van de zorginstelling concreet vertalen naar professioneel handelen ten aanzien van de cliënt en de naasten. Daarnaast brengt zij kennis en kunde naar voren die gebaseerd op de laatste Evidence Based Practice binnen haar eigen vakgebied met de focus op

gezondheidsproblematiek. Zelfreflectie en feedback geven op het functioneren van collega verpleegkundigen en collega's uit het multidisciplinaire team is cruciaal, niet in de laatste plaats door de jarenlange sterke betrokkenheid bij de cliënt. Aandachtspunt hierbij is de balans tussen compassie en professie.

Kennis

- Heeft kennis van de principes van Evidence Based Practice.
- Heeft elementaire kennis van methoden van onderzoek.
- Heeft kennis van actuele thema's en ontwikkelingen in het eigen vakgebied.
- Is op de hoogte van toepassingen op het gebied van kennisontwikkeling en -delen.
- Kent de principes van reflectieve praktijkvoering.
- Kent de eigen waarden en normen en die van de beroepsgroep, zoals bij voorbeeld de Beroepscode van Verpleegkundigen en Verzorgenden (2015).
- Heeft kennis van levensbeschouwelijke en religieuze opvattingen en stromingen.
- Heeft kennis van de moreel-ethische context van de zorgverlening.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Is bekend met de visie van de zorginstelling en de betekenis en de praktische invulling van die visie in de zorg aan de cliënt.
- Heeft kennis over de communicatieve mogelijkheden en handicaps van de cliënten en de wijze waarop de cliënt optimaal ondersteund kan worden in het naar voren brengen van zijn wil en wensen.
- Kan ethische afwegingen maken t.a.v. de toepassing van bij voorbeeld seksualiteit en niet-reanimeren.

Vaardigheden en attitude

- Houdt vakliteratuur bij en weet informatie op internet op te zoeken.
- Kan het eigen functioneren waarderen en kritisch beschouwen.
- Kan feedback van collega's en leidinggevendenden ontvangen en integreren in haar handelen.
- Kan collega's en studenten feedback geven op hun handelen en professioneel gedrag.
- Kan omgaan met ethische vraagstukken en zingevingsvraagstukken van cliënten.
- Kan cliënten en hun naasten ondersteunen bij het nemen van beslissingen over de behandeling.

Aanvullende vaardigheden en attitude van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Is in staat om de autonomie van cliënt en te waarborgen, ook bij cliënten met een ernstige verstandelijke beperking. Stelt de cliënt in staat om optimaal invloed uit te oefenen op zijn leven.
- Kan een actieve rol vervullen bij het voorbereiden van en participeren in intervisiebijeenkomsten.
- Is in staat om een moreel beraad te indiceren.
- Kent de grenzen van haar eigen kennis en vaardigheden en weet tijdig andere professionals in te schakelen ten behoeve van haar eigen deskundigheidsbevordering.
- Weet de grenzen van persoonlijke en emotionele betrokkenheid van zichzelf en haar collega's te bewaken en deze bespreekbaar te maken.

5.5. De gezondheidsbevorderaar

De medische en sociologische ontwikkelingen dragen eraan bij dat bij cliënten zowel de kwaliteit van leven als de levensverwachting toeneemt. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg ondersteunt de cliënt en zijn naasten bij keuzeprocessen en het zoeken naar informatie. Zij doet dit door het geven van voorlichting en educatie en van ondersteuning bij het integreren van handicap en mogelijkheden in het dagelijks leven. De basis hiervoor is een vertrouwensrelatie tussen cliënt, naasten en verpleegkundige. Ook houdt de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg zich bezig met voorkoming van verergering van gezondheidsproblemen door het geven van leefstijladviezen en gerichte ondersteuning hierbij. Hierdoor kan zij een belangrijke bijdrage leveren aan de eigen regie van de cliënten daarmee aan de kwaliteit van leven. Tevens signaleert de verpleegkundige verwerking- en copingproblematiek bij cliënt en naasten en kan hen zo nodig adequaat verwijzen

Kennis

- Heeft kennis van epidemiologie van de voorkomende ziektebeelden.
- Heeft kennis van preventie en gezondheidsvoorlichting, gezondheids- en gedragsdeterminanten.
- Heeft kennis van de principes van zelfmanagement, leefstijlen, gedrag en manieren van gedragsbeïnvloeding en het leveren van zorg op maat.
- Is bekend met manieren waarop gezond gedrag gestimuleerd kan worden.
- Is op de hoogte van culturen en cultuurgebonden opvattingen van gezondheid en cultuurgebonden gezondheidsproblemen.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Heeft kennis over de wijze waarop informatie/kennis aan de cliënten/of naasten kan worden overgedragen.
- Heeft kennis over preventie van specifieke gezondheidsproblemen zoals obstipatie, reflux, slikproblematiek.
- Heeft kennis over veilige zorg ten aanzien van de ondersteuning voor de cliënten met een verstandelijke beperking, zoals risico's voor zelfverwonding, beperkte gevaarinschatting, beperkt verkeersinzicht. Zoekt hierbij een balans tussen veiligheid en zelfbeschikking.
- Heeft kennis over vormen van vrijetijdsbesteding en andere organisaties die cliënten en naasten ondersteuning kunnen bieden.
- Heeft kennis over de wijze van handelen in het geval van klachten, fouten en incidenten.
- Heeft kennis over de principes van therapietrouw, coping en zelfmanagement.

Vaardigheden en attitude

- Kan gegevens verzamelen in brede context.
- Kan informatie en instructie geven en uitvoering geven aan gedragsbeïnvloeding t.a.v. leefstijladviezen zoals voorkomen van overgewicht en ondergewicht, voorkomen van diabetes en stoppen van middelengebruik.
- Is in staat om op maat informatie en voorlichting te geven over gezond gedrag.
- Kan meedenken met beleidsmakers en voorstellen doen voor noodzakelijke programma's inzake leefstijl.
- Kan participeren in collectieve en groepsgerichte preventieprogramma's.

Aanvullende vaardigheden en attitude verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Kan in de woon- en leefsituatie van de cliënt optimaal bijdragen aan een gezonde leefstijl: voeding, beweging, activiteiten, voorkomen van verslaving, etcetera.
- Kan samen met de cliënt, de naasten en de samenwerkingspartners een optimaal dagprogramma ontwikkelen en de cliënt aanmoedigen om dit te volgen.
- Is in staat om overbelasting van de naasten te signaleren en bespreekbaar te maken.
- Is in staat om een juiste inschatting te maken van de belasting en de belastbaarheid van de cliënt en daar samen met de cliënt een balans in te zoeken.

5.6. De organisator

In de ondersteuning voor cliënten met een verstandelijke beperking speelt zich een aantal processen naast elkaar af. Enerzijds de verzakelijking van financiering en in de organisatie van de zorg. Anderzijds de toenemende aandacht voor de kwaliteit van leven en van de leefomgeving van de cliënten. De verpleegkundige heeft bij deze ontwikkelingen de uitdaging om zo optimaal mogelijk de kwaliteit van leven van de cliënt te bewaken, te verbeteren en te signaleren waar de kwaliteit van leven in het gedrang is. De verpleegkundige, persoonlijk begeleider of cliëntbegeleider is de centrale organisator van de afdeling en woning van de cliënt met een verstandelijke beperking. Zij heeft een autonome rol en dient een gevoel van eigenaarschap van de te verlenen zorg en de woon- en leefomgeving te ervaren. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg regisseert het ondersteuningsproces en is daarbij complementair aan de cliënten en de naasten. Zij draagt bij aan een juiste bezetting zodat de ondersteuning op veilige en efficiënte wijze geleverd kan worden. Waar nodig geeft zij signalen door en overlegt zij met het management. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg weet hoe de zorg gefinancierd wordt en begrijpt en overziet de financieel-economische en bedrijfsmatige belangen die bij de cliëntenzorg spelen. Met behulp van deze kennis kan zij, in overleg met haar samenwerkingspartners, beslissingen nemen in de dagelijkse praktijk om op verantwoorde wijze bij te dragen aan kwalitatief goede en betaalbare zorg. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg kent de ontwikkelingen op landelijk, regionaal en lokaal niveau die de ondersteuning voor cliënten met een verstandelijke beperking beïnvloeden.

Kennis

- Kent verschillende organisatievormen en principes uit de organisatiekunde.
- Heeft inzicht in en kennis van de bekostiging van de zorg.
- Heeft kennis van de nieuwste informatie- en communicatietechnologieën.
- Weet hoe het beleid van een organisatie te beïnvloeden is.

Aanvullende kennis van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Kent de gehele keten van organisaties in de zorg voor cliënten, zowel binnen als buiten de zorginstelling/afdeling.
- Heeft kennis over de financiering van de ondersteuning en kan de cliënt verwijzen naar informatie daarover of zelf deze informatie geven.
- Weet hoe het kwaliteitsbeleid tot stand komt en heeft kennis van onderhandelings technieken om de kwaliteit van ondersteuning op de werkplekken te verbeteren en/of te handhaven.

Vaardigheden en attitude

- Kan de ondersteuning rondom cliënten, tussen disciplines en organisaties coördineren en de continuïteit van ondersteuning waarborgen. Kan hierbij de regiefunctie op zich nemen.
- Draagt interdisciplinair bij aan beslissingen over beleid en middelen ten behoeve van de individuele cliënten.
- Gaat op verantwoorde wijze met materialen en middelen om.
- Hanteert de (gedrag)regels en protocollen die horen bij de functionele verantwoordelijkheid.
- Levert een bijdrage aan de veiligheid van collega's en het werkklimaat binnen de organisatie.
- Is in staat persoonlijk en professioneel leiderschap te tonen om een zo hoog mogelijke kwaliteit van zorg te kunnen leveren waarbij de veiligheid van cliënten optimaal gewaarborgd en bewaakt wordt.
- Heeft het overzicht over de afdeling of woning om de ondersteuning goed te kunnen plannen. Hierbij wordt een balans gezocht tussen kwaliteit van leven van de cliënt, beschikbaarheid van middelen en organisatorische randvoorwaarden.

Aanvullende vaardigheden en attitude verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Neemt de eigen regie van de cliënt als vertrekpunt bij haar verpleegkundige interventies.
- Organiseert en coördineert de verpleegkundige zorg rond de cliënten en initieert hierbij op het juiste moment verschillende overlegsituaties.
- Is in staat om vanuit het verpleegkundig perspectief kennis en overwegingen in te brengen in het multidisciplinair overleg.

5.7. De professional en kwaliteitsbevorderaar

De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg vertegenwoordigt de belangen van cliënten en naasten binnen de afdeling, woning en de zorginstelling. Zij staat garant voor uitvoering van het beroep op basis van de actuele kennis en kunde. Zij maakt hierbij tevens gebruik van literatuur. Zij kent het belang van samenwerking met hogescholen en universiteiten als het gaat om kennisuitwisseling en het genereren van wetenschappelijk onderzoek.

Regelmatig komt het voor dat door de dagelijkse hectiek dat kansen en mogelijkheden voor deskundigheidsbevordering en kennisdeling niet genoeg geboden, of onvoldoende benut worden. Ook is er vaak vanuit de werkomgeving weinig of geen stimulans om hier vorm aan te geven. Daarbij kan het lastig zijn om de juiste bronnen van kennis te vinden. De verpleegkundige houdt desondanks haar kennis optimaal op peil en houdt ontwikkelingen bij van haar eigen doelgroepen. In de zorg voor verstandelijk beperkte cliënten zijn grote hiaten in gebruik van protocollen en richtlijnen. De verpleegkundige draagt het gebruik hiervan uit en laat voorbeeldgedrag zien.

Kennis

- Kent de wet- en regelgeving die van toepassing is op de verpleegkundige beroepsuitoefening en de context waarin zij werkzaam zijn, zoals de Wet BIG en de WGBO.
- Heeft kennis van monitoring van resultaten van zorg.
- Heeft kennis van actuele richtlijnen.
- Heeft kennis van kwaliteitskaders en professioneel en persoonlijk leiderschap.

- Heeft kennis over ontwikkelen verpleegkundige indicatoren op het gebied van revalidatie.
- Kent de grenzen van het persoonlijke en professionele handelen en verantwoordelijkheid.

Aanvullende kennis verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Heeft kennis over de inhoud van de ondersteuningsplannen binnen haar vakgebied.
- Heeft evidence based en actuele kennis over de ontwikkelingen binnen haar expertisegebied.
- Heeft kennis over de rechten van de cliënt en de professionele wet- en regelgeving.
- Heeft kennis van het doel en de werkwijze van de beroepsvereniging V&VN Verstandelijk Gehandicaptenzorg.

Vaardigheden en attitude

- Kan vanuit protocollen en richtlijnen zoeken naar een optimale toepassing daarvan in de specifieke cliëntsituatie. Durft hierbij buiten de kaders te denken.
- Kan participeren in (praktijk)onderzoek.
- Is resultaatgericht, werkt effectief en efficiënt.
- Kan haar visie op kwaliteit van zorg in begrijpelijke bewoordingen naar voren brengen.
- Houdt zich als lid van de beroepsgroep aan de professionele standaard (V&VN 2015), o.a. de Beroepscode van Verpleegkundigen en Verzorgenden en de regels uit de organisatie en wetgeving.
- Draagt als organisatielid bij aan de continuïteit en effectiviteit van de zorginstelling en de afdeling.
- Kan op professionele wijze spanningsvelden hanteren zoals bij voorbeeld tussen zakelijkheid-betrokkenheid en afstand-nabijheid.
- Is een trotse en zelfbewuste beroepsbeoefenaar, een ambassadeur van het vak.
- Is in staat om volgens wettelijke bepalingen (Wet BIG/WGBO/BOPZ) te handelen.

Aanvullende vaardigheden van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg

- Kan haar vakgebied uitdragen en op haar vakgebied kennis overdragen en instructie geven en aan stagiaires BBL, studenten en collega-zorgprofessionals
- Kan een bijdrage leveren aan kennisoverdracht t.a.v. haar vakgebied zowel aan collega verpleegkundigen als aan andere zorgprofessionals of disciplines.
- Levert een bijdrage aan de ontwikkeling en herziening van protocollen, richtlijnen en procedures op het gebied van zorg voor haar doelgroepen.
- Kan vakinhoudelijke bijeenkomsten en werkgroepen leiden en ondersteunen.
- Kan een bijdrage leveren aan het publiceren van resultaten.
- Kan een bijdrage leveren aan het ontwikkelen van onderwijsmodules op haar vakgebied.
- Voert haar werkzaamheden uit aan de hand van evidence based- of best practice-protocollen, standaarden en richtlijnen. Ze legt verantwoording af over haar werkzaamheden, de keuze van interventies, die afwijken van protocollen, standaarden en richtlijnen over interventies in situaties, waarin deze protocollen, standaarden en richtlijnen ontbreken.

6

De toekomst

In de komende decennia worden de rollen en taken van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg sterk beïnvloed door de actuele maatschappelijke ontwikkelingen. De ontwikkelingen in de gezondheidszorg, zoals de toename van het aantal cliënten met multipathologie en chronische aandoeningen zijn van invloed op de zorgvraag aan de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg. Dat geldt ook voor versterking van de transmurale en eerstelijns-zorg. De samenwerking in de eerste lijn neemt in de komende jaren toe. De zorg en behandeling van de cliënten vindt meer en meer in de thuissituatie plaats. Van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg wordt verwacht dat zij in staat is om haar specialistische kennis op het gebied van gezondheidsproblemen meer en meer over te dragen aan collega verpleegkundigen in de eerstelijnszorg. De vraag is waar het goede evenwicht ligt tussen het overdragen en het overnemen van zorg. Naast gezondheidsproblemen bestaat een groot deel van de expertise en ervaring van de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg uit complexe communicatievraagstukken. Deze expertise moet in de toekomst beschikbaar en toegankelijk blijven voor alle cliënten. Voorkomen moet worden dat financiële drempels worden opgeworpen waardoor de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg niet langer ingezet kan worden voor consultatie of zorgverlening in de eerstelijnszorg.

Meer en meer worden participatie en eigen regie van de cliënt zelf en zijn naasten verwacht. Het appél op de omgeving wordt steeds groter. De verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg beweegt op positief-kritische wijze mee in deze ontwikkelingen.

Scholing en deskundigheidsbevordering blijven voor de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg een uitdaging. Hoe te zorgen dat alle zorgprofessionals de noodzakelijke opleiding en scholing krijgen? Dit is een belangrijk vraagstuk voor de komende decennia.

Tenslotte moet de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg in de komende jaren inspelen op de ontwikkelingen in de ICT, zoals telehealth, domotica en robotica. Deze zijn in de toekomst van grote invloed op de zorgprocessen, de betrokken zorgprofessionals en de rol van cliënt zelf. Daarnaast hebben de ontwikkelingen op medisch en verpleegkundige vakgebied tal van gevolgen. Voorbeeld hiervan is de toename van kennis over de interventies bij cliënten met dementie en andere ouderdomsaandoeningen. Al deze ontwikkelingen zijn een uitdaging voor de verpleegkundige verstandelijk gehandicaptenzorg. Zij blijft bij in de ontwikkeling van kennis en kunde en ondersteunt hiermee de cliënten, zijn/haar naasten én de andere zorgprofessionals binnen de zorg voor cliënten met een verstandelijke beperking.

Literatuur

AVVV (2004): Beroepsdeelprofiel Verpleegkundige Verstandelijk Gehandicaptenzorg, Utrecht, AVVV.

Schipper, K.: Nederlands Tijdschrift Geneeskunde: Stand van zaken mensen met een verstandelijke beperking, de feiten op een rij. Amsterdam, 2014.

Gezondheidsproblemen van mensen met verstandelijke beperkingen in de huisartsenpraktijk.
Huisarts Wet 2008;51(2):62-5.

Lambregts, J., Grotendorst, A., en Merwijk, C. van: Leren van de Toekomst:
Verpleegkundigen & Verzorgenden 2020. Houten, Bohn, Stafleu en van Loghum, 2012.

Nationaal Kompas Volksgezondheid, Versie 4.17 Verstandelijke beperking. In:
Volksgezondheid Toekomst Verkenning, Bilthoven: RIVM; 2014.

Toekomstbestendige beroepen in de verpleging en verzorging:
rapport van Stuurgroep over de beroepsprofielen en de overgangsregeling. 2015.

Trendanalyse Verstandelijk Gehandicaptenzorg. Delft TNO.2011

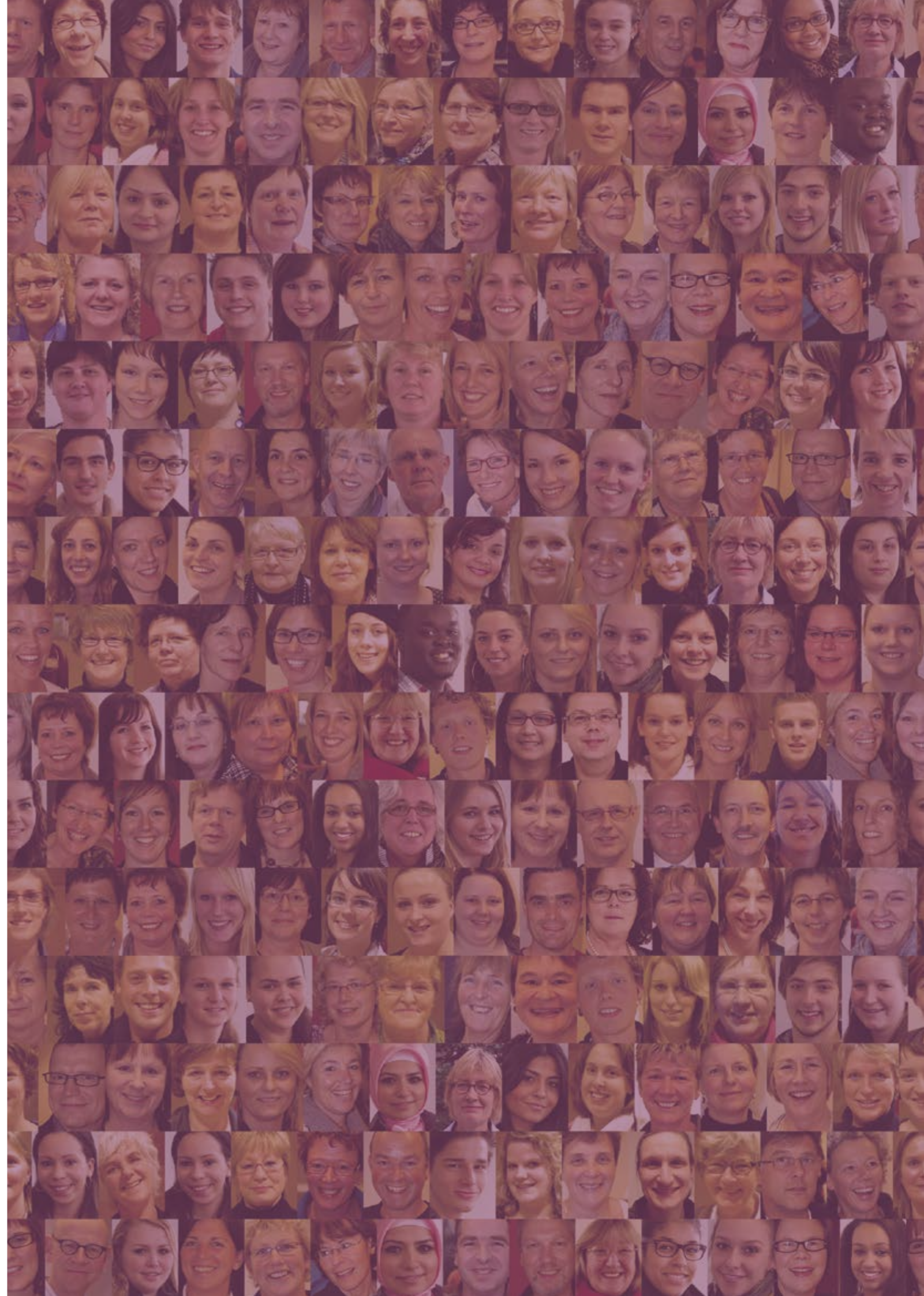
Van Schrojenstein Lantman-de Valk H.J.M., Jos M.J.A.A., Schellevis F.G., Dinant G.J. Gezondheidsproblemen van mensen met verstandelijke beperkingen in de huisartsenpraktijk. Huisarts Wet 2008

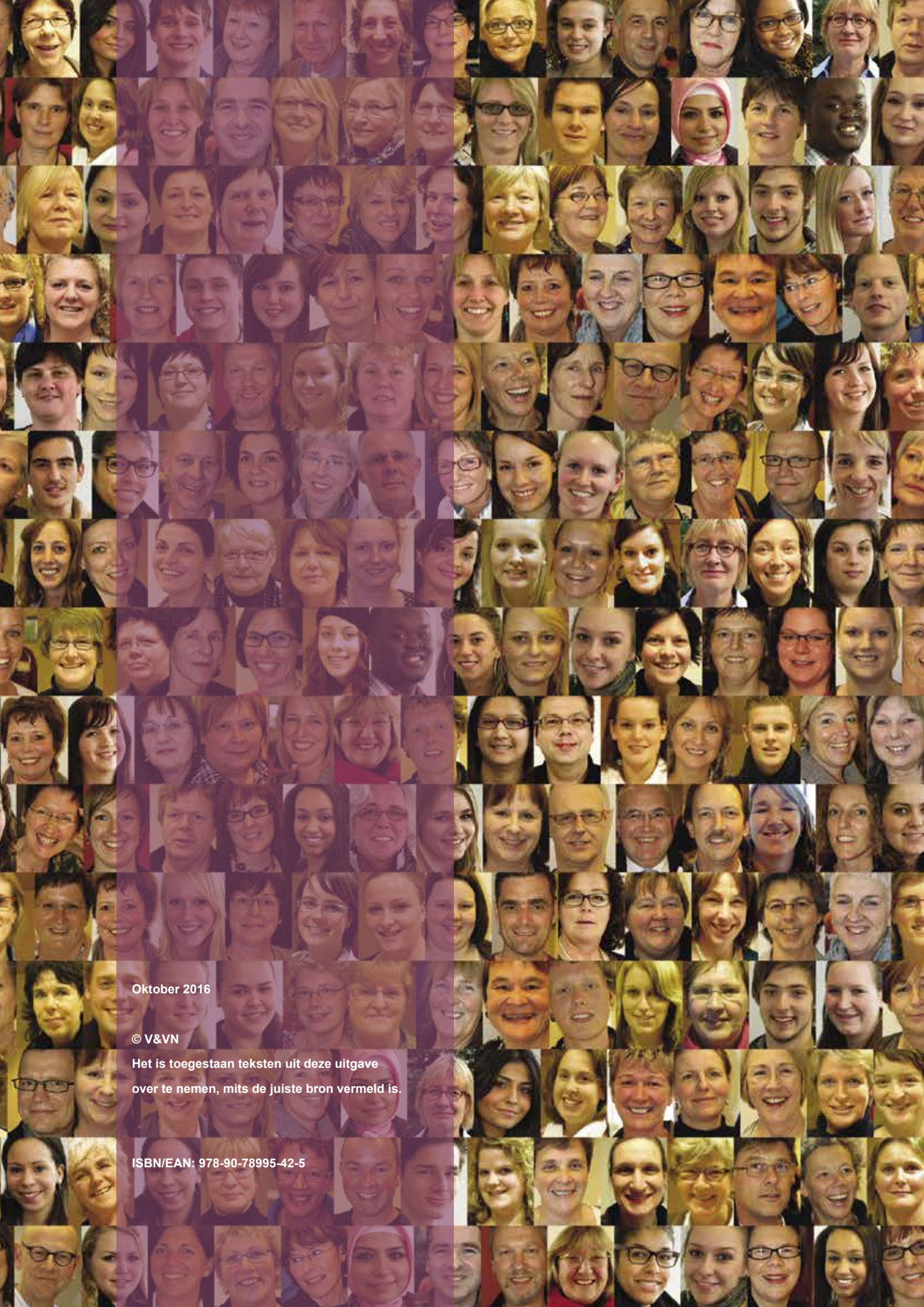
V&VN: De professionele standaard, een uitwerking (www.venvn.nl) 2014

Beroepscode van Verpleegkundigen en Verzorgenden, Utrecht (2015), CGMV vakorganisatie voor christenen, CNV Zorg & Welzijn, FNV Zorg & Welzijn, HCF, NU'91, RMU Sector Gezondheidszorg en Welzijn 'Het Richtsnoer', V&VN
Zelfmanagement behoort tot de kern van verplegen: visie van V&VN op zelfmanagement. Utrecht, V&VN 2014.

Afkortingen

AVG	Arts voor verstandelijk gehandicapten
CanMEDS	Canadian Medical Education Directives for Specialists
EBP	Evidence Based Practice
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
MMZ	Medewerker Maatschappelijke Zorg
SPH	Sociaal Pedagogische Hulpverlening, niveau 5
Wet BIG	Wet Beroepen Individuele Gezondheidszorg
WGBO	Wet Geneeskundige Behandelovereenkomst
Wet BOPZ	Wet Bijzondere Opnemingen in Psychiatrische Ziekenhuizen

Oktober 2016

© V&VN

Het is toegestaan teksten uit deze uitgave
over te nemen, mits de juiste bron vermeld is.

ISBN/EAN: 978-90-78995-42-5